

Snježana Kordić

Naziv jezika iz znanosti gledan

236

U rubrici Polemike u *Republici* 9–10 (1999) str. 160 Vinko Grubišić osuđuje na vrlo emocionalan način naslov *Serbo-Croatian*, pod kojim je izdavač Lincom Europa u svojoj seriji od preko 400 gramatika raznih jezika (*Languages of the World/Materials*) objavio engleski prijevod moje gramatike. Budući da je Grubišić u tom članku najavio da će napisati i prikaz te gramatike, koji je u međuvremenu i objavio u časopisu *Jezik*, i na koji sam već napisala odgovor koji će, nadam se, uskoro biti objavljen u istom časopisu, ovdje ću se usredotočiti na ono na što se Grubišić okomio u svom članku u *Republici* — na naslov moje gramatike.¹

Grubišićeva reakcija ne iznenađuje ne samo zbog taštine povrijeđene mojom kritikom njegove gramatike nego i kad se zna da smo proteklih desetak godina bili svjedoci pravog nadmetanja među onima koji sebe nazivaju »jezikoslovcima« u tome tko će izreći ružnije riječi o lingvistima u svijetu koji bi u svojim radovima upotrijebili naziv »srpskohrvatski jezik«. Uvriježilo se mišljenje da je najvažniji zadatak svakog hrvatskog lingvиста uvjeravati strane kolege po struci kako moraju početi drugačije nazivati jezik nego što su to do sada radili. Često je bilo važnije takvo izražavanje »patriotizma« od istinskog posjedovanja znanja o struci kojom se bave. To se može vidjeti kako po društvenom probitku pojedinaca koji su najrevnije slijedili spomenuta pravila ponašanja zadnjih godina tako i po izrazito tankom znanju o stručnim temama koje su pokazivali u svojim objavljenim radovima. Takmičenje u jezičnom »rodoljublju« je vrlo brzo postalo i nezanimljivo jer se nije mogla čuti druga strana (zato što ta

1 Pokušaj Grubišićeve obrane svoje gramatike u nastavku istog članka u *Republici*, str. 161–165, (a ta obrana se sastoji prvenstveno od izokrenutih interpretacija mojih tvrdnji) neću ovdje komentirati, nego upućujem zainteresirane da pročitaju što točno piše u mojoj kritici (»Diletantski napisana gramatika«, *Republika* 1–2, 1998, str. 253–258), a i u samoj Grubišićevoj gramatici.

druga strana nije mogla javno objaviti u Hrvatskoj svoje mišljenje o temi zbog koje je prozvana). Unatoč tome što lingvisti i u Hrvatskoj i u Srbiji nazivaju danas jezik prema svojoj nacionalnoj pripadnosti i unatoč zahtjevima iz tih sredina da se u svijetu ne smije više upotrebljavati naziv »srpskohrvatski jezik«, činjenica je da taj naziv i dalje koriste mnogi strani lingvisti, kako slavisti tako i neslavisti. Stoga je krajnje vrijeme da se konačno razmotre: a) razlozi zašto strani lingvisti imaju drugačiji stav o istom pitanju i b) da li bi se moglo početi u Hrvatskoj tolerirati njihovo drugačije mišljenje. Da bi se došlo do odgovora na ova pitanja, potrebno je omogućiti da se argumenti stranih lingvista javno iznesu u Hrvatskoj i da se pokrene diskusija o tom pitanju, što je ujedno svrha i cilj ovoga članka.

Argumenti lingvista u inozemstvu polaze od striktno lingvističkih procjena zasnovanih na promatranju strukturalnih obilježja jezika. Na osnovi toga Pohl (1996, 219) obrazlaže zašto politički motivirana nova imenovanja jezika na području bivše Jugoslavije nisu za lingvistiku prihvatljiva:

»Kad bi se počelo govoriti o odvojenom srpskom i odvojenom hrvatskom jeziku (u užem smislu te riječi ili čak kao *langue*) ili i o bosanskom, to bi značilo udvarati se nacionalizmu Srba i Hrvata jer jezik sam jest i ostaje lingvistički zasnovano samo jedan sa svoje dvije (ili tri) normativne varijante. Poteškoća u sporazumijevanju između govornika i pisaca tih varijanti nije bilo ni prije ni sada (razlike između sjevernonjemačkog i južnonjemačkog su po mom mišljenju veće, a čak ni tu nije bilo niti ima — ako je čovjek dobre volje — poteškoća u sporazumijevanju). Daleko više od 90% tipično 'srpskih' riječi razumije preko 90% Hrvata, i obrnuto. To ne mogu izmijeniti ni ciljani zahvati u jezik od strane hrvatske i srpske nacionalne filologije.«

237

Takav zaključak nalazimo i kod drugih stranih lingvista (v. npr. Thomas 1994, 248, 255; Raecke 1996, 21, 22). Pritom se kao odlučujući kriterij za tvrdnju da se lingvistički zasnovano može govoriti o samo jednom jeziku uzima uzajamna razumljivost: govornici varijanata ne trebaju prevodioca. Taj kriterij je oduvijek poznat, odavna je općeprihvaćen u lingvistici »i u osnovi je jedini ispravan način promatranja: koga razumijem, taj govori moj jezik; koga ne razumijem, taj govori strani jezik« (to je napisao u 19. st. Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft* 1891, 55). Kriterij razumljivosti je u lingvistici iznad kriterija nacionaliteta. Zato postoje suprotstavljeni nazivi *linguistic language* nasuprot *political language*, odnosno *language in the linguistic sense* nasuprot *language in the political sense* (Dixon 1997, 7–8).² Tako bi odnos između srpskohrvatskog s jedne strane i srpskog, hrvatskog i bosanskog/bošnjačkog s druge strane bio prikazan na sljedeći način: 1 lingvistički jezik naspram 3 politička jezika.

2 Izraz *political language* pokriva ne samo sociolingvistički izraz *Ausbausprachen* (= jezici koji se svojom strukturom gotovo ne razlikuju jedan od drugog, njihovi govornici se međusobno razumiju) nego i izraz *varijante jednog jezika* (pri čemu varijante, za razliku od *Ausbausprachen*, čak počivaju na istom dijalektu), dok izraz *linguistic language* pokriva *Abstandsprachen* (= jezici koji su različiti jedan od drugog, njihovi govornici ne mogu razumjeti jedni druge) (usp. Kloss 1987, 302–308).

U svijetu se često može naići na nepodudarnost između lingvističke klasifikacije, prema kojoj tek strukturalne razlike dozvoljavaju da se nešto smatra različitim jezikom, i predodžbi govornika o statusu njihovog jezika. Jedan od primjera nepodudaranja je kad varijante ili dijalekti jednog te istog jezika budu iz čisto političkih razloga proglašeni različitim jezicima. Takav slučaj je npr. s korzikanskim, za koji su angažirani autonomisti u prošlom desetljeću izborili status zasebnog jezika u francuskom zakoniku o jezicima. No to, naravno, ne smeta romanistiku da i dalje korzikanski na temelju njegovih strukturalnih obilježja smatra sjevernotalijanskim dijalektom ili, u njegovom standardiziranom pisanom obliku, varijantom talijanskog standardnog jezika. Isto tako za slavistiku kao sistemskolingvističku disciplinu nema razloga da srpski, hrvatski i bosanski (i crnogorski) počne klasificirati kao različite jezike i da ih prestane smatrati varijantama jednog jezika (bez obzira na to kako se on lokalno nazivao). Osim toga, slavistika je i prije srpskohrvatski smatrala jednim jezikom zbog njegovih strukturalnih obilježja, a ne zbog političkih razloga: »pojam 'srpskohrvatski' je oduvijek bio čisto lingvistički pojam, koji ništa drugo ne izražava nego da Srbi i Hrvati govore jedan te isti jezik« (Pohl 1996, 219). Thomas (1994, 245–246) primjećuje da su leksičke razlike između hrvatske i srpske varijante bitno manje od leksičkih razlika između dijalekata unutar Hrvatske (npr. između čakavskog i kajkavskog). Ne smije se zaboraviti da se i hrvatska i srpska varijanta baziraju na istom dijalektu i da zbog toga nema poteškoća u razumijevanju između njihovih govornika. Leksičke razlike prvenstveno se sastoje u rjeđem ili češćem korištenju nekih riječi u pojedinoj sredini, a i one riječi koje su vezane isključivo za jednu sredinu nisu u drugoj sredini nepoznate i nerazumljive, nego su dio tzv. pasivnog leksika govornika. Rijetke sintaktičke »razlike« vezane su isključivo za frekvenciju. Kad slušalac potpuno razumije govornika na osnovi znanja svog materinskog jezika, a pritom prepoznaje po govoru odakle je govornik, onda to prepoznavanja sredine iz koje dolazi govornik nije ni najmanji dokaz da se radi o različitim jezicima. I Britanci prepoznaju po govoru kad netko dolazi npr. iz Amerike, Nijemci prepoznaju odakle iz Njemačke netko dolazi, isto kao što i mi možemo prepoznati dolazi li govornik iz Splita ili iz Osijeka, Zagreba, Beograda.

Ono što na samim prostorima bivše Jugoslavije ima odlučujući utjecaj jesu političke izjave o statusu jezika, propisivanje njegovog statusa zakonom i predodžbe naroda o jeziku. Koliko god to nelingvistima izgledalo važno, činjenica je da sve to ustvari čini samo jedan mali, i to rubni dio lingvistike: političke izjave o statusu jezika proučava jezična politika, a propisivanje njegovog statusa pomoću ustava i zakona je predmet proučavanja jezičnog prava.³ Predodžbama govornika o njihovom jeziku bavi se jedna poddisciplina sociolingvistike

3 Ustavom i zakonom se propisuje službeni jezik. On se ne smije poistovjećivati sa standardnim jezikom jer je on samo jedno od područja koja opslužuje standardni jezik. Standardni jezik je širi pojam od službenog jezika.

pod imenom *folklinguistics*. Osnovni i daleko najveći dio lingvistike u svijetu čini sistemska lingvistika.⁴ Pa stoga to kako narod naziva svoj jezik ne mora biti prihvatljivo i za znanost, za lingvistiku. Takav je slučaj npr. s retoromanskim u Švicarskoj: iako narod naziva svoj jezik romanskim, za znanost to nije praktično jer se isti termin u lingvistici koristi kao nadpojam za sve romanske jezike. Stoga se u lingvistici taj jezik naziva retoromanskim. Drugi primjer su tri različita keltska jezika koje njihovi narodi nazivaju bez razlike gelskim jezikom. No lingvistika je, da bi se znalo o kojem se od triju različitih jezika radi, prisiljena provesti razlikovanje u nazivima pa koristi oznake irski, škotski (ili gelski) i manski jezik.⁵

Brozović (1992, 359) kaže da lingvisti nemaju pravo utjecati na nazive koji se koriste u narodu kao što kemičar nema pravo zahtijevati od domaćice koja soli juhu da bude svjesna da je sol ustvari natrijev klorid (NaCl) iako je to, naravno, objektivno istina. No ovome se mora dodati, a o tome se zapravo i radi, da ni narod nema pravo kemičaru zabraniti korištenje naziva natrijev klorid (NaCl) za sol (a do toga je kod nas došlo kad je riječ o nazivanju jezika). I zato se ne bi smjelo stranim lingvistima koji bi poslali neki svoj rad za objavljivanje u Hrvatskoj prepravljati termin *srpskohrvatski*, što se činilo proteklih desetak godina.

239

Za lingvistiku nema sumnje da se radi o jednom jezičnom području, pokrivanom u internacionalnom nazivlju imenom *srpskohrvatski* (taj naziv je uveo Nijemac J. Grimm početkom 19. st.). Traganja za nekim drugim nazivom koji bi obuhvaćao isto jezično područje pokazuju da svi prijedlozi nailaze na nepremostive teškoće. Tako bi naziv *standardni štokavski jezik*, izuzevši uski lingvistički krug kod nas, za sve druge bio potpuno neproziran pa se zato ne može računati s njegovim uvođenjem u internacionalno nazivlje jezika. A internacionalne okolnosti se moraju uzimati u obzir kod raspravljanja o nazivu jezika ako se sudionici u raspravi ne žele i dalje izlagati prigovoru »balkanombrilisme« (usp. Thomas 1999, 80).

S tročlanim nazivom tipa *srpskobošnjačkohrvatski* postoji čak šest mogućnosti variranja poput *hrvatskosrpskobošnjački*, *bošnjačkohrvatskosrpski* itd. Tako bogatom ponudom ravnopravnih naziva bi strpljivost slavista, a pogotovo drugih lingvista u vezi s »balkanskim« prepيرانjima oko naziva jezika bila definitivno iscrpljena (Gröschel 2000, 29), da se i ne spomenu mogućnosti još dodatnih dvanaest oznaka jezika koje bi se dobile dodavanjem »i« ili »ili« u naziv.

Budući da se izraz »srpskohrvatski« kao oznaka za jezik vremenskog perioda od prethodnih 150 godina ionako ne može unazad zamijeniti (niti se mo-

4 U Hrvatskoj je sistemska lingvistika praktično zamrla. Jezična politika i povijesna filologija uspostavile su se kao dominirajuće teme u hrvatskoj lingvistici.

5 U svakodnevnici ima mnogo primjera nepodudaranja narodskog pogleda i znanstvene istine. Tako se npr. kaže da sunce izlazi i zalazi, iako to Sunce ne radi, nego se Zemlja okreće. Kaže se da nas kaput grije, iako on nema to svojstvo, nego ima svojstvo da izolira. Da se znanost u potrazi za istinom rukovodila time da mora udovoljiti općeprihvaćenim mišljenjima u društvu, ne bi se čovječanstvo maknulo od kamenog doba.

gu povući napisane knjige), onda se s pravom postavlja pitanje zar naziv »srpskohrvatski«, kao naziv s tradicijom, ne bi mogao i trebao biti zadržan kao nadpojam koji obuhvaća jezične varijante — hrvatsku, bosansku/bošnjačku, srpsku (i crnogorsku). To što u tom nadpojmu za varijante nije eksplicitno navedena i bošnjačka varijanta ne može se uzeti kao ozbiljan prigovor jer se i drugi nazivi za obimnije jezične cjeline sastoje od samo dva imena jezika, npr. *indogermanski*, gdje su navedena samo imena s istočnog i zapadnog ruba prostora na kojem se indogermanski proteže. Ta jezična cjelina se ne naziva »indo-germano-romano-slaveno...«, a unatoč tome se Francuzi ili npr. Rusi ne osjećaju nacionalno povrijeđeni. Jednako je i s nazivima *sinotibetski* te *tungusko-mandžurski*, iz kojih se također ne vide imena iz unutrašnjosti prostora obuhvaćenog navedenim nazivima jezika. Prema tom modelu imenovanja izostavljaju se imena onih članova koji se nalaze u sredini prostora obuhvaćenog dvodijelnom oznakom koja imenuje njegove rubove. Iz lingvističke perspektive ništa ne govori protiv zadržavanja oznake »srpskohrvatski« kao oznake za standardni jezik (*abstract standard language*, kao npr. engleski, njemački, v. Brozović 1992, 353–355) nadređen varijantama — hrvatskoj, srpskoj, bošnjačkoj i crnogorskoj (kao što je engleski nadređen britanskoj, irskoj, američkoj, australskoj itd. varijanti, ili njemački njemačkoj, austrijskoj i švicarskoj varijanti). Irčima ne smeta da govore engleskim jezikom i da to priznaju, Austrijancima ne smeta da govore njemačkim jezikom, a nama je danas nezamislivo priznati da govorimo isti jezik kao i Srbi. Od dvočlanih naziva tog jezika više nam smeta *srpskohrvatski* nego *hrvatskosrpski*. Međutim, ne bi nas trebalo vrijeđati kad se jezik u lingvistici naziva *srpskohrvatski* — ni Nijemci ne zamjeraju nazivu »indogermanski« što ne glasi »germanoindijski« kako bi oni bili na prvom mjestu (a ni varirati redoslijed dijelova naziva na istom jeziku nije uobičajeno).

Tek ako jednog dana, npr. za 500 godina, govornici hrvatskog, srpskog i bošnjačkog (i crnogorskog) dođu do stupnja da se više ne mogu sporazumijevati bez prevodioca, onda će se moći govoriti ne samo o tri politička jezika nego i o tri lingvistička jezika. No, pretpostavka o mogućem budućem razvoju nije znanstveni kriterij za procjenjivanje današnjeg stanja. Jer znanost ne može uvažavati jedno obično proročanstvo, tj. ne može se ponašati kao da već danas ima posla s tri različita jezika. Sistemska lingvistika opisuje jezik kakav je on danas, a ne onakav kakav će možda biti. Ako bi u budućnosti nastala tri različita jezika, tada treba računati i s novim definiranjem njihovog mjesta u statističkom dijagramu jezika Evrope, a ono bi bilo povezano s bitnim gubitkom prestiža i atraktivnosti kod onih koji se odlučuju koji strani jezik će učiti. Naime, u dijagramu jezika Evrope koji obuhvaća 67 jezika, a izrađen je prema broju govornika (Haarmann 1975, 17–18), srpskohrvatski jezik zauzima među srednje velikim jezicima zavidno 11. mjesto, između rumunjskog i mađarskog jezika (od slavenskih jezika ispred njega se nalaze samo ruski, ukrajinski i poljski). Kad bi se vrednovali kao zasebni jezici, i tako uvrstili u dijagram, onda bi srpski (uključujući i crnogorski) zauzimao tek 17. mjesto, između novogrčkog i švedskog (i nakon češkog), hrvatski bi pao na 24. mjesto, između slo-

vačkog i finskog (i nakon bugarskog i bjeloruskog), a bosanski bi završio na 31 mjestu, knap ispred slovenskog. Gröschel (2000, 35) navodi da bi time prema Haarmannovoj statističkoj tipologiji jezika (²1973, 19) ne samo bosanski nego i hrvatski jezik spadao u grupu tzv. malih jezika. Dok bi jezik sa 17 milijuna govornika imao šansi da ga se uzima ozbiljno, za ovako malečke jezike takve šanse više ne postoje.

Zahtjevi s hrvatske, srpske i bosanske strane da se lektorati i studij u njemačkom govornom području podijele na tri dijela nisu naišli na gotovo nikakav odjek. Lehfeldt (1996, 16) smatra da bi takva trodioba bila kobnom i navodi da bi sa sadržajne strane dovela do sužavanja kuta gledanja a s praktične strane naišla bi na nepremostiv problem financiranja. Južna slavistika je na njemačkim sveučilištima, tamo gdje uopće postoji kao zaseban studij, po pravilu već svedena samo na serbokroatistiku (slovenistika, bugaristika, a o makedonistici da se i ne govori, potpuno su sporadične pojave). Kad bi se još i serbokroatistika rascijepila u tri mini-filologije, to bi bilo jednako, piše Pohl (1996, 214, 219), kapitulaciji pred jezičnoseparatističkim ambicijama nacionalnih filologija.

Ne smije se zaboraviti da je prednost, a ne mana bilo kojeg jezika kad se čovjek pomoću njega može sporazumijevati u drugim zemljama. Zbog toga je pitanje koliko je korisno praviti zahvate u jeziku vođene suprotnom idejom. Nju zastupa npr. Škarić (1994, 99–100) govoreći da je u Hrvatskoj »standardnom jeziku zadaća da ucrtta međe, da uspostavi komunikacijske barijere« te da stoga treba uvoditi i pojačano koristiti neuobičajene izraze »sve i kad nisu većini Hrvata, ili barem današnjih Hrvata, najbliži«. Time služenje jezikom postaje za govornike problemom ne samo izvan nego čak i unutar granica vlastite države!⁶ A bilo bi lijepo kad bismo se našim jezikom bez komunikacijskih problema mogli služiti u raznim dijelovima svijeta. Sigurno bi sa sobom donijelo velikih prednosti kad bi svi koji se rode u Hrvatskoj prilikom odrastanja spontano i bez napora naučili govoriti neki svjetski jezik umjesto onog jezika kojim danas govorimo. Te prednosti bi došle do izražaja ne samo na razini stjecanja znanja (neovisnog o rijetkim prijevodima), služenja internetom itd. nego i na ekonomskoj razini. Neki lingvisti tvrde (iako je problematično tako nešto točno izračunati) da je otprilike procijenjeno kako bi Velika Britanija bila po ekonomskoj snazi jednaka Mađarskoj kad engleski ne bi bio svjetski jezik.

Pokušaji radikalnih zahvata u jeziku su ne samo prolazne naravi nego i sumnjivih izgleda na uspjeh. Tako se npr. u Srbiji smiruje rigidno proganjanje latinice: ona se i dalje koristi u javnim publikacijama. U muslimanskom dijelu Bosne smiruje se uvođenje turcizama, a u srpskom dijelu je 1998. ukinut zakon o zabrani ijekavice (donešen 1993.). Za Hrvatsku priznaje čak i Katičić (1997, 187) postojanje nesigurnosti u ophođenju s neologizmima, nedostatak volje za mijenjanjem jezičnih navika i protestiranje protiv neobičnih riječi i izraza. Bu-

6 Svrha i smisao lingvistike općenito je služiti poboljšavanju mogućnosti sporazumijevanja govornika kao što je i osnovna funkcija samog jezika koji lingvisti istražuju služiti kao sredstvo sporazumijevanja ljudi. Zato je shvatljivo da je istinskim lingvistima sudjelovanje u izgradnji komunikacijskih barijera nespojivo s njihovom znanstvenom etikom.

chenau (1999, 14) navodi da se publika u Zagrebu smijala kada su srpski filmovi u kinu bili titlovani (neologizmi u titlovanom tekstu su bili nerazumljivi od originala). Sve to podsjeća na jezičnopolitičke akcije provedene pedesetih godina na indijskom potkontinentu kako bi se napravile razlike između jezika u Indiji i jezika u Pakistanu (tj. između hindskog i urdskog iako »genetski i tipološki, hindski i urdski isti su jezik«, Gluhak 1993, 17–18). Kad su se Indija i Pakistan razdvojili, indijska vlada je od 1952. god. počela raditi na »čišćenju« jezika od arapskih i perzijskih riječi i na uvođenju starih sanskrtskih riječi kako bi napravila razliku prema jeziku koji se govori u Pakistanu. No nakon deset godina morala je odustati od svog pokušaja da se napravi takav »umjetni hindski« jer je on masi hindskih govornika bio i ostao stran (Kloss 1969, 393). Taj primjer je dokaz da zahvati u jeziku vođeni jakim nacionalnim emocijama s ciljem da se jezik napravi maksimalno različitim kasnije mogu biti revidirani.

Kad se ima na umu sve naprijed navedeno, onda se može razumjeti da se znanost suprotstavlja političkim pritiscima jer želi sačuvati jednoznačnost svojih kategorija, a time i samu sebe. Lingvistika u svijetu ne može zbog južnoslavenskih nacionalnih i političkih sukoba mijenjati kriterij prema kojem se određuje što je to isti, a što je različit jezik. Stoga preostaje nama da razvijemo toleranciju prema onim lingvistima u svijetu koji znanstvene kriterije stavljaju iznad političkih, iako znaju da time kvare svoje prijateljske odnose s kolegama na svakoj od strana jezičnog područja o kojem govore i iako iza svojih stavova nemaju ni jednu od novonastalih država na ovim prostorima, nego samo dosljedno poštivanje znanstvenih principa. Smijemo li im to zamjerati?

Popis citiranih radova:

- Brozović, D. (1992), »Serbo–Croatian as a pluricentric language«, M. Clyne (ur.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*, Berlin, str. 347–380.
- Buchenau, K. (1999), »Wörter mit 'h' haben eine Seele«, *Die Tageszeitung* 17. 11. 1999., Berlin, str. 14.
- Dixon, R. (1997), *The rise and fall of languages*, Cambridge.
- Gabelentz, G. von der (1891), *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Tübingen.
- Gluhak, A. (1993), *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- Gröschel, B. (2000), »Serbisch — Kroatisch — Bosniakisch (— Montenegrinisch?). Glottonymie, Sprachenpolitik und Sprachenrecht in postjugoslavischer Perspektive« (rukopis), str. 1–45.
- Haarmann, H. (21973), *Soziologie der kleinen Sprachen Europas*, knj. 1, Hamburg.
- Haarmann, H. (1975), *Soziologie und Politik der Sprachen Europas*, München.
- Katičić, R. (1997), »Undoing a 'unified language': Bosnian, Serbian, Croatian«, M. Clyne (ur.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*, Berlin, str. 165–191.
- Kloss, H. (1969), *Grundfragen der Ethnopolitik im 20. Jahrhundert. Die Sprachgemeinschaften zwischen Recht und Gewalt*, Wien/Stuttgart.
- Kloss, H. (1987), »Abstandsprache und Ausbausprache«, U. Amon/N. Dittmar/K. Mattheier (ur.), *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An international handbook of*

- the science of language and society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, Berlin/New York, str. 302–308.
- Lehfeldt, W. (1996), »Serbokroatisch versus Kroatisch, Serbisch, Bosnisch ...?«, *Bulletin der deutschen Slavistik* 2, str. 14–16.
- Pohl, H.-D. (1996), »Serbokroatisch — Rückblick und Ausblick«, I. Ohnheiser (ur.), *Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen, Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart*, Innsbruck, str. 205–219.
- Raecke, J. (1996), »Zum Problem einer 'bosnischen Sprache'«, *Bulletin der deutschen Slavistik* 2, str. 19–22.
- Škarić, I. (1994), »Hrvatski jezik danas«, *Jezik* 41/4, str. 97–103.
- Thomas, P.-L. (1994), »Serbo-croate, serbe, croate ..., bosniaque, monténégrin: Une, deux ..., trois, quatre langues?«, *Revue des Études Slaves* 66/1, str. 237–259.
- Thomas, P.-L. (1999), »Frontières linguistiques, frontières politiques«, *Historie Épistémologie Langage* 21/1, str. 63–82.